

УДК 330.115

ОГЛЯД ПІДХОДІВ ДО ІНТЕГРАЛЬНОГО ОЦІНЮВАННЯ СТАНУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Р.В. Волощук

*Міжнародний науково-навчальний центр інформаційних технологій та систем
НАН та МОН України, 03680, Київ, проспект Академіка Глушкова, 40,
volrom@bigmir.net*

Розглянуто основні підходи до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки держави, що використовуються як в Україні, так і за кордоном.

Ключові слова: економічна безпека, кількісний підхід, інтегральний індекс, адитивна згортка, мультиплікативна згортка.

Рассмотрены основные подходы к интегральному оцениванию уровня экономической безопасности государства, используемые как в Украине, так и за рубежом.

Ключевые слова: экономическая безопасность, количественный подход, интегральный индекс, аддитивная свертка, мультипликативная свертка.

The main approaches to integral assessment of the level of a state economic security are considered, which are used both in Ukraine and abroad.

Key words: economic security, quantitative approach, integral index, additive convolution, multiplicative convolution.

Вступ

Ускладнення структури глобальних (зокрема, фінансових) ринків призводить до підвищення їх нестабільності, що підтверджується фінансовими кризами кінця ХХ – початку ХХІ ст. та робить актуальним питання дослідження галузі “економічної безпеки”. Взаємозалежність між національними ринками окремих країн виникла в результаті лібералізації торгівлі і фінансових операцій, однак крім очевидних комерційних вигод це створює ризики поширення економічних і фінансових криз, що може призводити до дестабілізації національних економічних систем. В Україні, питання економічної безпеки набуло актуальності у зв’язку з переходом від адміністративної системи господарювання до ринкової. За умов трансформації політичної та економічної систем, національна, і зокрема, економічна безпека набули особливого значення на рубежі ХХ і ХХІ ст. Ця тема надзвичайно актуальна не тільки у вітчизняній економічній науці, але й у політичній практиці [1].

Поточна міжнародна ситуація обумовлює необхідність розробки нових підходів до оцінювання стану економічної безпеки. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій цілий ряд питань в галузі комплексної оцінки економічної безпеки залишається як і раніше недостатньо розробленим. Метою цього дослідження є аналіз підходів до економічної безпеки, що застосовуються в різних країнах і зокрема в Україні.

Економічна безпека як елемент національної безпеки

Національна безпека стала невід'ємним атрибутом, своєрідним категоричним імперативом у державах сучасного світу їх зовнішньої, внутрішньої та військової політики. Розуміння поняття національної безпеки формується під впливом історичного і політичного досвіду держав, характеру політичних режимів, особливості міжнародної ситуації в конкретний історичний період, цілі зовнішньої та військової політики тощо.

Економічна безпека – це один з елементів національної безпеки. Тобто економічна безпека є базисом національної безпеки, так як, саме виробництво матеріальних благ і послуг, задовольняє все різноманіття існуючих потреб, визначаючи здатність, суспільства протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, здатність його до розвитку [2].

У 1985 р. термін «економічна безпека» набув офіційного статусу, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція «Міжнародна економічна безпека» [3]. Вивчення проблем економічної безпеки в Україні, як і загалом національної безпеки, розпочалося після здобуття державної незалежності, особливо після створення у 1992 р. Ради національної безпеки України [4] та організації у 2001 р. Національного інституту проблем міжнародної безпеки. Адже система національної безпеки, яка сформувалася в СРСР, передбачала що пріоритетне значення мала військова і державна безпека, а проблеми економічної безпеки підпорядковувалися їм [5]. В Україні на передній план виходить саме економічна безпека.

За суспільними сферами функціонування національна безпека України поділяється на такі основні види: політичну, економічну, державну, соціальну, інформаційну, науково-технологічну, екологічну, гуманітарну та військову безпеки. Вони характеризуються своєрідністю, але перебувають у тісних взаємозв'язку і взаємозалежності. Визначенні елементи є однаково важливими для формування комплексної системи безпеки, але, залежно від історичних обставин, різноманітних чинників кожна складова може набувати особливого значення [6].

В 1994 р. в українській науковій літературі поняття «економічна безпека» було вжито вперше [7]. Наймолодша з наук про безпеку держави, яка зародилася на підґрунті необхідності забезпечення державності за рахунок використання відповідних заходів та засобів, що покликані надати стабільність стану держави попри економічний тиск, який здійснюється ззовні або зсередини [8].

Провідною складовою національної безпеки є економічна безпека; вона відбиває причинно-наслідковий зв'язок між економічною могутністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою [9].

Економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави.

Загрози економічній безпеці України є сукупністю наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері.

Критерії економічної безпеки – це реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни виходячи з необхідності забезпечення її сталого розвитку. Складовими економічної безпеки можуть бути такі: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека [10].

Типові підходи до аналізу економічної безпеки. У науковій літературі можна виділити два основних підходи аналізу економічної безпеки. Перший з них пов'язаний з аналізом ряду окремих індикаторів, кожен з яких дає можливість більш детального аналізу як окремих аспектів розвитку системи, так і її стану в цілому. Інший поширений підхід дослідження економічної безпеки заснований на розробці агрегованих індикаторів (індексів) [11].

Поняття «індикатор економічної безпеки» є розповсюдженим переважно в Російській Федерації та Білорусі [12], в Україні застосовується термін «інтегральний індекс» економічної безпеки. В інших країнах подібні індикатори мають різні назви – інтегральний показник надійності країни, індекс комплексної національної сили, глобальний індекс національної міцності, але ці показники є більш широкими і включають в себе не тільки економічну, але й воєнну складову.

Підходи до оцінювання економічної безпеки у США та Європі

У сучасних підходах США до економічної безпеки (після глобальної кризи) почали виділятися внутрішнє і зовнішнє економічні простори їх функціонування. Внутрішня безпека чітко ув'язується з відповідальністю уряду. Зовнішня, зокрема зовнішньоекономічна безпека, ув'язується не тільки з відповідальністю тих чи інших урядових органів, а й приватних компаній і організацій, а також з відповідальністю кожного члена американського суспільства. Американська стратегія безпеки покликана захистити власні економічні інтереси від зовнішніх загроз.

Ключовими в забезпеченні економічної безпеки США вважаються наступні цілі: 1) підвищення конкурентоспроможності американських товарів на внутрішньому й зовнішньому ринках; 2) скорочення залежності країни від іноземних позик; 3) зміцнення її можливості виконувати міжнародні зобов'язання в торгово-економічній та інших галузях [13].

Американський підхід до розуміння національної економічної безпеки є домінуючим у всіх сучасних розвинених країнах. У них нині питання національної економічної безпеки розглядаються головним чином як захищеність національної економіки від зовнішніх загроз. Що стосується внутрішніх загроз, то вони визнаються, але вважаються другорядними [14].

У Великобританії політика у сфері забезпечення економічної безпеки тісно пов'язана з оборонною політикою: вона базується на оцінках національних інтересів і реалізуються через їх захист. Під «національними

інтересами» у сфері економіки розуміють народногосподарські інтереси всього суспільства в цілому, які мають пріоритет по відношенню до інших форм суспільних інтересів [15].

Досвід країн Західної Європи (Нідерланди, Бельгія, Данія, Люксембург, Швейцарія) щодо забезпечення економічної безпеки показує, що їх основною стратегічною метою у сфері захисту національних економічних інтересів є забезпечення стійкого економічного зростання і модернізації економіки в залежності від умов конкурентної боротьби на світовому ринку [16].

Польща, Словаччина, Чехія і країни Прибалтики ще на початку 1990-х років обрали схожу модель забезпечення економічної безпеки, яка включала наступні дії: оцінку геополітичної ситуації в регіоні; визначення вектора та стратегії розвитку; побудову і реалізацію моделі поведінки, у тому числі у сфері економіки, згідно з домінуючими тенденціями регіонального та світового еволюційного процесу; співвідношення базових кількісних показників розвитку зі світовими та регіональними стандартами; корекцію курсу економічних реформ [17].

Англійський журнал «Euromoney» публікує інтегральний показник надійності країни (ІПНК), який найбільше відповідає поняттю економічної *небезпеки*, показник розраховується і публікується щопівроку [18]. Він вимірюється в інтервалі від 0 до 100 і спочатку являв собою середньозважену суму оцінок дев'яти часткових індикаторів, зараз – шести, що розраховуються як середньозважена сума окремих значень первинних показників (як правило, десяти), які обчислюються на основі експертних оцінок в інтервалі від 0 до 10 (10 – найгірша оцінка) або розрахунково-аналітичним шляхом.

Фірма «BERI», на відміну від методики інтегральної оцінки журналу «Euromoney», в методиці ризику країни показує рівень економічної ненадійності країни [19]. Ця методика заснована на експертних оцінках за 11-ма частковими показниками, кожен з яких має питому вагу із загальною сумою 100 і варіанти значень: "дуже добре", "добре", "задовільно", "погано".

Підходи до оцінювання економічної безпеки в країнах СНД

В країнах СНД використовується розширювальний підхід до критеріїв і показників економічної безпеки. Так, в офіційних таблицях прогнозу соціально-економічного розвитку Російської Федерації міститься понад 300 показників. Для аналізу загроз в економічній безпеці Центром фінансово-банківських досліджень ІЕ РАН було відібрано 150 показників [20], які можна вважати індикаторами виходячи з таких властивостей:

- вони в кількісній формі виражають загрози економічній безпеці;
- вони володіють високою чутливістю і мінливістю і тому здатні попереджати суспільство, державу і суб'єктів ринку про можливі небезпеки у зв'язку зі зміною макроекономічної ситуації та прийнятими урядом заходами у сфері економічної політики.

Для оцінки рівня економічної безпеки Російської Федерації в даний час використовуються різні методи, які можна представити у вигляді п'яти груп [21]:

1. Спостереження основних макроекономічних показників і порівняння їх із граничними значеннями.
2. Метод експертної оцінки для ранжування територій за рівнем загроз.
3. Оцінка темпів економічного зростання країни за основними макроекономічними показниками і динаміка їх зміни.
4. Методи прикладної статистики, наприклад, багатовимірною статистичного аналізу.
5. Використання економічних інструментів для оцінювання наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитку.

Мабуть, найбільш широке розповсюдження, в тому числі й у офіційних документах, отримали показники економічної безпеки, підготовлені російськими економістами [22]. У [23] було розроблено три варіанти рейтингової оцінки стану економічної безпеки регіону. У цих варіантах передбачається виведення інтегрального показника з системи блоків показників, що характеризують виробничу, науково-технічну, фінансову, соціально-демографічну, суспільну, продовольчу, екологічну складові реструктуризації регіонального ринку праці.

У Біларусі було розроблено свій кількісний підхід до оцінювання економічної безпеки держави [24]. Згідно з цією методикою показники, що характеризують стан економічної безпеки, є такими: ВВП, номінальна заробітна плата, експорт, імпорт, частка зовнішнього держборгу в ВВП, золотовалютні резерви, чистий прибуток організацій, інфляція, інвестиції, частка збиткових організацій.

Рівень досягнення безпеки щодо кожної компоненти в даному підході визначається як середньозважена величина на основі ранжування системи обраних показників і відповідних їм вагових коефіцієнтів (визначаються теж методом ранжування).

Новизна цієї інструментальної розробки полягає у спробі кількісної оцінки рівня економічної безпеки внутрішнього і зовнішнього економічних сегментів країни, ранжуванні за рівнем досягнутого показника безпеки, а також векторного опису розвинених і відстаючих напрямків функціонування країни.

Підходи до оцінювання економічної безпеки в Україні

В Україні розроблено досить значну кількість підходів до оцінювання стану економічної безпеки. Зокрема, виділялася зовнішньоекономічна безпека та внутрішні складові економічної безпеки, до яких відносилися: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічна безпека та тіньова економіка [25, 26].

Інший підхід поділяє економічну безпеку на зовнішню, тобто можливість протистояти загрозам, які породжує зовнішнє середовище

держави, та внутрішню, в якій велике значення має розвиток економічно-оборонного потенціалу [3]. Основними структурними елементами економічної безпеки, які доцільно застосовувати для аналізу економічної безпеки України, є такі [27]: сировинно-ресурсна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, соціальна безпека, інноваційно-технологічна безпека, продовольча безпека, зовнішньоекономічна безпека. Деякі дослідники відносять до економічної безпеки держави лише фінансову, внутрішньоекономічну та зовнішньоекономічну складові [28].

Переважна більшість інших підходів до оцінки стану економічної безпеки, представлених в Україні, передбачають комплексний якісний, але не кількісний підхід. Виділяються показники, які, на думку авторів, характеризують економічну безпеку, без розрахунку узагальнених кількісних характеристик.

Підхід інституту економіки промисловості [29] передбачає, що за результатами експертних опитувань, проведених фахівцями ІЕП НАН України, для кожного індикатора економічної безпеки визначено порогові значення, які оцінювалися за допомогою статистичних характеристик розподілу відповідей: медіанне значення ідентифікується як порогове, а перший та третій квартилі, відповідно, як нижнє та верхнє порогове значення.

Розроблена методика побудови інтегрального показника економічної безпеки базується на експертній оцінці вагомості визначених складових економічної безпеки, співвідношенні фактичних рівнів індикаторів та їх порогових значень з урахуванням напрямків впливу на стан економічної безпеки.

Для визначення вагових коефіцієнтів було проведене експертне опитування фахівців з проблем економічної безпеки. Експерти методом попарних порівнянь оцінювали значущість кожної складової для забезпечення економічної безпеки. На базі цих оцінок розроблено відповідні вагові коефіцієнти індикаторів.

Ще одним є комплексний якісний підхід до оцінки стану економічної безпеки, що його було реалізовано в методичних рекомендаціях Ради Національної безпеки України щодо оцінки стану економічної безпеки України. У рекомендаціях викладено загальні принципи оцінки рівня економічної безпеки держави, проаналізовано стан найважливіших складових економічної безпеки інвестиційної, інноваційної, фінансової, енергетичної, зовнішньоторговельної, окремих аспектів соціальної та демографічної безпеки тощо. Зокрема, було проведено моніторинг найбільш важливих показників економічної безпеки, визначено порогові значення для оцінки рівня окремих складових економічної безпеки [30].

Інститут економічного прогнозування НАН України [31] розробив власний підхід, розглянувши комплексно усі складові економічної безпеки і зробивши певні узагальнюючі висновки. Зокрема, були розраховані індикатори економічної безпеки України за 1991-1998 роки та динаміка їх

відносних рівнів (рівень кожної групи індикаторів у 1991 році умовно приймався за 100, а далі змінювався відповідно до динаміки економічних та соціальних процесів). Побудована динаміка інтегрального рівня економічної безпеки України. Це була спроба розробки кількісного підходу саме як інтегрального оцінювання.

У 2007 році було розроблено оригінальний кількісний агрегований підхід [32], який використовується в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України [10]. Інтегральний індекс рівня безпеки розраховується методом «зважених сум». Для розрахунку вагових коефіцієнтів використовується метод головних компонент. Перевагами даного методу є дешевизна, оскільки нема потреби в послугах експертів, а також відсутність суб'єктивної складової результатів (на відміну від експертних методів). До переваг цієї методики належить також задавання характеристичних значень показників (нижня межа, нижній поріг, нижня норма, верхня норма, верхній поріг, верхня межа), їх нелінійна нормалізація та визначення вагових коефіцієнтів методом головних компонент. Введення нового поняття характеристичних значень, запропоноване в цьому методі, дозволяє всебічно враховувати поточний стан кожного показника (знаходження його в оптимальному, задовільному або критичному діапазоні значень). Запроваджена нелінійна (кусково-лінійна) нормалізація дозволяє адекватно і автоматично визначати вагомість внеску поточного значення показника в агрегований інтегральний індекс рівня безпеки галузі та країни загалом. Визначення вагових коефіцієнтів показників здійснювалося експертами з урахуванням досвіду передових країн.

Враховуючи результати роботи [33], на основі яких було розроблено згадану методику Міністерства економіки України, в [34] було запропоновано інший кількісний підхід до оцінки стану економічної безпеки, який передбачає, зокрема, що нормування індикаторів рівня економічної безпеки та її складових здійснюється за максимальними для індикаторів-стимуляторів та мінімальними для індикаторів-дестимуляторів значеннями динамічного ряду множини індикаторів. Інтегральний (узагальнений) показник може розраховуватися відомим методом “зважених сум”, який являє собою адитивну або мультиплікативну форму інтегрального показника. Дослідники вважають, що, враховуючи нелінійність економічних процесів, більш адекватним є застосування мультиплікативної форми інтегрального показника, але це потребує додаткового обґрунтування.

Згодом з метою подальшого вдосконалення використаних підходів до розрахунку рівня економічної безпеки України було запропоновано адаптивний підхід [35] до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки на рівні складових та індикаторів шляхом розв'язання задачі синтезу необхідних значень індикаторів для знаходження інтегрального індексу економічної безпеки в межах заданих (порогових або оптимальних) значень.

Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки реалізується на рівнях складових, а далі – на рівнях індикаторів

кожної складової, і дозволяє здійснити декомпозицію синтезу інтегрального індексу економічної безпеки.

Встановлення необхідних значень індикаторів і відповідних макропоказників, які забезпечують знаходження інтегрального індексу економічної безпеки у сприятливій зоні, є передумовою для вжиття заходів щодо зміни макроекономічної політики та розроблення механізмів досягнення бажаних значень макропоказників, які б зумовлювали необхідні значення індикаторів економічної безпеки [35].

Мультиплікативна та адитивна згортки для кількісного інтегрального оцінювання

Для побудови узагальнених характеристик можуть використовуватися різні підходи. У 70-ті роки минулого століття було визначено зв'язок між стійкістю, що визначається як незменшувана корисність, і пов'язаним з нею запасом капіталу, та сформульовано умову стійкого розвитку суспільства, на основі якої було окреслено два підходи до оцінки стійкості – слабка і сильна.

Якщо застосувати підходи [36] до побудови інтегрального індикатора економічної безпеки, то за критерієм *сильної стійкості* економічна безпека країни знижується за умови спадної динаміки або потрапляння в передкризову/кризову зону хоча б одного індикатора. У такому випадку інтегральний індикатор економічної безпеки розраховується як середнє геометричне первинних нормованих показників:

$$I = \sqrt[n]{\prod_{j=1}^n x_j^{a_j}}$$

де $x_j^{a_j}$ – нормовані значення первинних показників; степені a_j нормовані на 1; n – кількість показників; I – інтегральний індикатор.

Критерій *слабкої стійкості* означає, що важливою є загальна сукупність індикаторів, кожний з яких робить свій внесок у забезпечення економічної безпеки країни. При цьому передкризовий/кризовий стан одного індикатора не є кризою для всієї економічної безпеки. У цьому випадку узагальнений індикатор обчислюється як середньозважена сума часткових індикаторів або первинних показників:

$$I = \sum_{j=1}^n a_j x_j$$

де x_j – нормовані значення первинних показників; a_j – вагові коефіцієнти первинних показників, нормовані на 1.

Агрегований підхід до визначення стану економічної безпеки використовується у згаданій методиці Міністерстві економіки України [10]. Агрегування ознак ґрунтується на теорії “адитивної цінності”, згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації.

До переваг методики Міністерства економіки України належить задавання вектора характеристичних значень (див. вище) замість попереднього врахування, як у більшості публікацій, лише одного скалярного порогового значення кожного показника (“не менше” для стимуляторів, “не більше” для дестимуляторів); визначення вагових коефіцієнтів формалізованим математичним методом (методом головних компонент), який виключає суб’єктивізм. Аналогічної думки дотримуються інші дослідники [37].

При цьому дослідники [33] вважають доцільним використовувати саме мультиплікативну згортку. Також існує думка [38], що для отримання об’єктивних даних та розробки пропозицій щодо оптимізації границь зміни характеристичних значень деяких індикаторів економічної безпеки має застосуватися підхід, сутність якого полягає у виборі, як бази порівняння, результатів економічної діяльності розвинених країн світу та країн, близьких до України за чисельністю населення, а також у світі в цілому.

При подальших дослідженнях науковий пошук доцільно зосередити на удосконаленні методичних підходів до оцінки рівня економічної безпеки держави і пошуку економічних показників на макро- та мікрорівні, які дозволять робити об’єктивні висновки про стан як окремих складових економічної безпеки, так і на рівні держави [39].

Висновки

У світі є багато підходів до комплексного визначення економічної безпеки, зокрема, вони поділяються на якісні та кількісні. В Україні, як і в більшості країн, спершу набули розвитку якісні підходи, що ґрунтуються на аналізі первинних показників і висуненні до них певних вимог. Вперше в Україні було розроблено комплексний кількісний підхід [33] до оцінки стану економічної безпеки, на основі якого впроваджено відповідну Методику Мінекономіки [10]. Запропонований кількісний метод передбачає застосування адитивної згортки, яка має значні переваги: задавання вектора характеристичних значень показників, застосування нелінійної (кусково-лінійної) нормалізації показників, визначення вагових коефіцієнтів формалізованим математичним методом (методом головних компонент), який виключає суб’єктивізм.

Мультиплікативна згортка, на відміну від адитивної, має суттєві недоліки, які не дозволяють застосовувати цей підхід у галузі економічної безпеки, зокрема тому вона не знайшла свого застосування у підході, що використовується в Міністерстві економічного розвитку та торгівлі України. Така згортка є надто чутливою до малих значень базисних показників: близькість до нуля одного з них автоматично робить низьким значення інтегрального індексу незалежно від стану інших показників. Це додатково свідчить про доцільність застосування саме адитивної згортки в цій задачі.

Література

1. Мошенський С.З. Формування та розвиток категорії “Економічна безпека держави” в економічній науці та практиці // Міжнародний збірник наукових праць ФДУ. – 2002. – № 1. – С. 16.
2. Подмазко О.М., Ринкова економіка: сучасна теорія та практика управління. Том 1. Випуск 2/2. Національна економічна безпека: аналіз основних підходів // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. - 2014. - Т. 1, вип. 2. - С. 140-150. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2014_1_2_20.
3. Дацків Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобалізаційної конкуренції. – Львів : Центр Європи, 2006. – 160 с.
4. Сухоруков А.І. Економічна безпека України в умовах сучасних геоекономічних змін // Стратегічна панорама. – 2007. – № 2. – С. 31.
5. Буравльов В.П., Гетьман В.В. Динаміка розвитку системи національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 2006. – № 3. – С. 35–41.
6. Політологія: Навч. посіб. / М.П. Гетьманчук, В.К. Грищук, Я.Б. Турчин та ін.; За заг. ред. М.П. Гетьманчука. – К.: Знання, 2010. – 415 с.
7. Резнік О.М. Порівняльний аналіз сутності економічної безпеки України та країн Європейського Союзу // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 232–236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_4_42.pdf
8. Пастернак-Таранушенко Г.А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення / за ред. проф. Б. Кравченка. – К.: Кондор, 2002. – 302 с.
9. Адаманова З.О. Концептуальні основи національної економічної безпеки // Університетські наукові записки: часопис Хмельницького університету управління та права. – 2008. – № 4. – С. 393-397.
10. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Мінекономіки України № 60 від 2.03.2007 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.
11. Митяков Е. С., Митяков С. Н. Адаптивный подход к вычислению обобщенного индекса экономической безопасности // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 2. – С. 415–421.
12. Кваша Т.К., Волощук Р.В. Підходи до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки як складної системи / Т.К. Кваша, Р.В. Волощук // Науково-технічна інформація. - 2015. - № 3. - С. 31-41.
13. Зыбарев М.В. Экономическая безопасность / Издательство орского гуманитарного института – 2010.– С. 259
14. Чоссудовский М. Фінансова війна.
<http://www.savanne.ch/tusovka/ru/pilot/financial-warfare.html>.

15. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy / Офіційний сайт Міністерства Оборони Великобританії. – Режим доступу: <http://www.official-documents.gov.uk>.
16. Oscepek A. Economic Security and the European Dream. Available at: URL: <http://www.anselm.edu/Documents/NHIOP/Global%20Topics/2010/Oscepekpaper.pdf> (accessed 03.02.2017).
17. Колупаев В.А. Формирование концепции национальной экономической безопасности в зарубежных странах / В.А. Колупаев // Белорусская экономика: анализ, прогноз, регулирование. Экономический бюллетень НИЭИ Минэкономики РБ. – Минск, 2002. – № 12. – С. 2-9
18. Euromoney country risk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euromoneycountryrisk.com/>
19. <http://www.beri.com/qlm.asp>
20. <http://www.inecon.ru/ru/index.php>
21. Красников Н.И. Индикаторы экономической безопасности региона / Н.И. Красников, И.В. Новикова // - Экономика России: XXI век: международный сборник научных трудов / под общей реакцией проф. О.И. Кирикова. - Выпуск 13. - Воронеж: ВПГУ, 2009. – 327 с. - С. 48-61.
22. Илларионов А.А. Критерии экономической безопасности. – Вопросы экономики, № 10, 1998. – С. 35-58
23. Дюженкова Н.В. Система критериев и показателей для оценки состояния экономической безопасности // Информационный бизнес в России: Сб. науч. тр. по материалам науч.-практ. семинара. – Тамбов: ТГТУ, 2001. – С. 42.
24. A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy / Офіційний сайт Міністерства Оборони Великобританії. – Режим доступу: <http://www.official-documents.gov.uk>
25. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.
26. Мунтіян В.І. Економічна безпека України / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
27. Баженова О. Економічна безпека України: сучасний етап / О. Баженова // Банківська справа. – 2008. – № 1. – С. 52–61.
28. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення [монографія] / М.М. Єрмошенко. – К.: КНТЕУ, 2001. – 309 с.
29. Економічна безпека: визначення основних складових та інтегрального показника (довідна записка). – Донецьк: Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, 2005. 2005– С. 1-10.)
30. Сухорукова А.І. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України. – К.: НІПМБ, 2003. – 64 с.

31. Розробка національної програми забезпечення економічної безпеки на період до 2005 року: Звіт про НДР / Науковий керівник Б.Є. Кваснюк // Інститут економічного прогнозування (ІЕП) НАН України. - 2000 - 43 с. / № держреєстрації 0100V006551.
32. Степашко В.С., Мельник І.М., Кваша Т.К. Определение интегральных индексов для оценивания экономической безопасности государства: Раздел в коллективной монографии // Экономическая безопасность и информационно-технологические аспекты ее обеспечения, под редакцией проф. Недина И.В. – К.: Знання України, 2005. – 450 с. – С.472–482.
33. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. - 2013. - № 3. - С. 5-15.
34. Степашко В.С., Мельник І.М., Кваша Т.К., Волощук Р.В. Модели розрахунку інтегрального індексу для груп первинних економічних показників // Науково-технічна інформація. – 2005. – № 2 (24). – С. 8-12.
35. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Адаптивний підхід до визначення стратегічних орієнтирів економічної безпеки України // Економіка України. - 2014. - № 5. - С. 28-45.
36. Hartwick J. Intergenerational equity and the investing of rents from exhaustible resources // American Economic Review, 1977. – № 67(5). – P. 972–974.
37. Буркальцева Д.Д. Методология расчета и управления оптимизацией показателей экономической безопасности // Вестник Екатеринбургского Института, № 1 (25) 2014. – С. 12-18
38. Буркальцева Д.Д. Экономическая оценка уровня и моделирование экономической безопасности Украины // Вестник Екатеринбургского Института, № 2 (26), 2014. – С. 12-17
39. Мартинюк В.П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. – 2013. – № 25(1). – С. 179-187.

